

कार्यकारी सारांश

कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाको सारसंक्षेप

१. आयोजनाको संक्षिप्त जानकारी

उच्चमागका बेला विद्युत् आपूर्ति गर्ने (peaking run of the river) प्रकारको ३७.६ मेगावाट क्षमताको कावेली “ए” जल विद्युत् आयोजना पूर्वी नेपालको पाँचथर र ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको सीमा भएर बग्ने कावेली नदीमा अवस्थित छ। आयोजनाले पाँचथर जिल्लाको अमरपुर र पञ्चमी तथा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको थेचम्बु र नाङ्खोल्याङ्ग गाँउ विकास समितिका विभिन्न वडा ओगटेको छ। हाइड्रो कन्सल्ट प्राइभेट लिमिटेडले नेपाल सरकारको कानुनी प्रक्रिया र विश्व बैङ्कको नीति र कार्ययोजना अनुरूप सामाजिक मूल्याङ्कन गरी कार्य योजना बनाएको छ।

आयोजनाका मुख्य संरचनाहरूमा डाइभर्सन बाँध (diversion barrage), साईड इन्टेक (side intake), पानी थेग्राउने पोखरी (settling basin), मुख्य सुरङ्ग (headrace tunnel), सर्ज साफ्ट (surge shaft), सतही पेनस्टोक (surface penstock) र सतही विद्युत्गृह (surface powerhouse) पर्दछन्। जलाशय सहितको १४.३ मिटर अग्लो पानी फर्काउने बाँध (डाइभर्सन ब्यारेज) कावेली बजारवाट करीव २.५ कि.मि. माथि कावेली खोलाको बायाँपट्टि निर्माण गरिने छ जहाँ अमरपुर गाविसको धुसेनी गाँउ पर्दछ भने दायाँपट्टि थेचम्बु गाविसको खुद्रुके पर्दछ। पानीलाई ६०.२ मिटर लामो सहायक सुरङ्ग र ४३२६.८ मिटर लामो मुख्य सुरङ्ग मार्फत् पीप्ले खोला नजीक तमोर नदीको बायाँपट्टि अवस्थित सतही विद्युत् गृहमा पठाइने छ।

२. योजना अवधारणा र पद्धति

सबै मुख्य सरोकारवालाहरूलाई सामाजिक विकासका योजना/कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने अवसर दिइनेछ भन्ने अवधारणामा यो सामाजिक कार्य योजना आधारित छ। यसमा सामाजिक तथा आर्थिक मूल्याङ्कनको आधारमा स्थानीय विकासका आवश्यकता पहिचान गरी विकासका प्राथमिकता चयन गरिएको छ। सामाजिक कार्य योजना मुख्यतः सामाजिक मूल्याङ्कनको निचोड र निष्कर्षमा आधारित छ। प्राथमिक सूचनाहरू घरघुरी प्रश्नावली सर्भेक्षण, आदिवासी जनजाति सर्भेक्षण, समूहगत छलफल र विभिन्न सरोकारवालाहरूसंगको कुराकानी, बहस, छलफल तथा भेला र प्रभावित क्षेत्रको अवलोकनबाट संकलन गरिएका थिए। प्रचलित अवस्था र जग्गा अधिकरणको असर, हकवाला र नापी (क्याडास्ट्रल) नक्सासँगै जग्गा अधिकरण तथा क्षतिपूर्तिको आँकडा राख्न आयोजना प्रभावित क्षेत्र वरपरको नाप नक्सा (क्याडास्ट्रियल) को लागि सर्भेक्षण र लागत अनुमान गरिएको थियो। नेपालको जल विद्युत् विकाससँग सम्बन्धित प्रचलित नीति, रणनीति, कार्यनीति र अन्य अभ्यासमा आएका विधिविधान तथा कार्ययोजना र विश्व बैङ्कको नीति र कार्ययोजना अध्ययन गरि यो दस्तावेजमा राखिएको छ। जनसाङ्ख्यिक विवरण केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, प्रभावित जिल्ला विकास समिति र प्रभावित गाविसबाट प्रकाशित आँकडाहरूबाट संकलन गरी राखिएको छ।

३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक वातावरणको संक्षिप्त जानकारी

३.१ आयोजना क्षेत्रका प्रभावित गाविसहरू

पाँचथर जिल्लाको अमरपुर र पञ्चमी तथा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको थेचम्बु र नाङ्खोल्याङ्ग गाविसहरू आयोजना प्रभावित गाविसहरू हुन् । आयोजनाका मुख्य संरचनाहरू जस्तै हेडवर्कस्, सर्ज साफ्ट, सुरुङ्ग, पेनस्टक र विद्युत्गृहहरू अमरपुर गाविसमा रहनेछन् । यी गाविसहरूको जनसंख्या २१०९८ (४८.१% पुरुष र ५१.८८% महिला) र लैङ्गिक अनुपात १:१.०७ रहेको छ । औषत घरधुरीको आकार ५.४४ व्यक्ति रहेको छ । आयोजना क्षेत्रमा विभिन्न जातजाति भएका मिश्रित समुदायहरूको बसोवास छ । यी समुदायहरूले विभिन्न सांस्कृतिक, भाषिक तथा धार्मिक परिवेशको भल्को दिन्छन् । ५३.३८% आदिवासी जनजाति (लिम्बु, राई, तामाङ्ग, नेवार र माझी), ३९.४७% ब्राह्मण/क्षेत्री र ६.१३% दलित (दमाई, कामी र सार्की) रहेका छन् । सबै गाविसहरूमा लिम्बु जातिको बाहुल्यता रहेको छ । स्थानीयबासीहरूले मुख्यतः मातृभाषाका रूपमा नेपाली, लिम्बु र बान्तवा भाषा बोल्दछन् । त्यसैगरी स्थानीयबासीहरूले मुख्यतः हिन्दू (५३.०६%), किराँत (३७.०५%) र बौद्ध (९.५२%) धर्महरू मान्दछन् । साक्षरता दर ४९% (५५.३% पुरुष र ४४.७% महिला) रहेको छ । समग्रमा आयोजना क्षेत्रको आर्थिक अवस्था र संरचना अन्य जिल्लाहरूको जस्तै कृषि र गैर कृषिमा आधारित मिश्रित अर्थ प्रणाली रहेको छ ।

३.२ सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीहरू

विस्तृत सामाजिक-आर्थिक सर्भेक्षणको लागि तीनवटा गाविसहरूको प्रभावित क्षेत्रबाट जम्मा ४६ घरधुरीहरू (अमरपुर ३०, पञ्चमी २ र थेचम्बु १४ घरधुरीहरू) नमूनाको रूपमा लिइएको थियो । सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीहरूको जम्मा जनसंख्या ३६३ (५१.२४% पुरुष र ४८.७६% महिला) र औषत घरधुरीको आकार ७.८९ रहेको छ जुन राष्ट्रिय तथा आयोजना गाविसको औषत आँकडा भन्दा माथि छ । धेरैजसो घरधुरीहरूले पारिवारिक संरचनामा सगोल (६२%), कृषि रूपमा एकाङ्क (२९%) र विस्तारित (९%) संरचनाहरू जनाउँदछन् । लगभग ५०% घरधुरीहरूले किराँत धर्म, ३४.७८% ले हिन्दू धर्म र १५.२२% ले बौद्ध धर्म मान्दछन् । सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीहरूको साक्षरता दर ८४.३९% रहेको छ जुन आयोजना क्षेत्र तथा जिल्लाहरूको औषत आँकडा भन्दा माथि हो । लगभग ६४.४६% जनसंख्या अर्थिक रूपमा सकृय रहेका छन् र धेरैजसो कृषिमा लागेका छन् । जीविकोपार्जनका लागि ४३.४८% पूर्णतः कृषिमा आधारित र बाँकी घरधुरीहरू कृषिका अतिरिक्त अन्य पेशा जस्तै वैदेशिक रोजगार, नोकरी र ज्यालादारीमा संलग्न छन् । सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीहरूको औसत जग्गा १.५९ हेक्टर रहेको छ जुन जिल्लाको (पाँचथर ०.८१ हेक्टर र ताप्लेजुङ्ग ०.८१ हेक्टर) र राष्ट्रिय (०.८१ हेक्टर) औसत आँकडा भन्दा माथि हो । जातजातिका आधारमा जग्गा हुनेहरूमा लिम्बु सबैभन्दा माथि (१.७४ हेक्टर/घरधुरी) छन् भने तामाङ्ग सबैभन्दा तल (१.२४ हेक्टर/घरधुरी) छन् । खेतिपाती गरिएका जग्गामध्ये लगभग ५४.७०% खेत (सिंचित जग्गा) र ४५.२९% पाखो बारी (सिंचाई सुविधा नभएको जग्गा) पर्दछन् । धान, मकै, गहुँ, र दलहन (गेडागुडीहरू) आयोजना क्षेत्रमा उत्पादन हुने मुख्य अन्नवाली र खाद्यान्नहरू हुन् । त्यस क्षेत्रका थप आर्थिक कृषाकलाप तथा आमदानीको स्रोतको रूपमा चौपायाहरू जस्तै भेडा-बाखा, भैसी, सुडगुर, हाँस र कुखुराहरू पाल्दछन् । औसत वार्षिक घरधुरी आमदानी रु. १,७९,४५७.१४ रहेको छ जुन ब्राह्मणहरूमा बढी (रु. ३,०१,१००) र माझीहरूमा कम (रु. ८६,०००) छ । यो औसत घरधुरी आमदानी राष्ट्रिय आँकडा भन्दा राम्रो हो । धेरैजसो घरधुरीहरू कृषि पेशामा लागेको भए पनि वैदेशिक रोजगारबाट आउने रुपैयाँ पैसा (रेमिटेन्स-विप्रेषण) ले आमदानीमा ठूलो हिस्सा (४३.४८%) ओगटेको छ । औषत वार्षिक घरधुरी खर्च रु. १,२१,९२१ रहेको छ जुन ब्राह्मणहरूमा बढि (रु. २,२५,६४८) र माझीहरूमा कम (रु. ७७,४७६) छ । खर्चका स्रोतहरू मध्ये धेरै रकम खानामा (३०.५२%) र कृषि रूपमा लत्ता-कपडा, स्वास्थ्य र शिक्षामा खर्च गर्दछन् ।

आयोजना क्षेत्र भित्र पिनासी गाउँ बाहेक सरसफाईको अवस्था सद्धानीय छ। लगभग ६५.२१% घरधुरीमा स्वच्छ खानेपानीको पहुँच छ र ८७% घरधुरीमा चर्पीको सुविधा छ। सर्भेक्षण गरिएका घरधुरीमा देखा परिरहने रोगहरुमा टाइफाइड, दम, रक्त अल्पता, रक्त चाप, मधुमेह, फोक्सो सम्बन्धी रोग र जुकाहरु हुन्। आयोजना क्षेत्रमा स्वास्थ्य सेवाका लागि स्वास्थ्य चौकी र उप-स्वास्थ्य चौकीहरु छन्। अभैपनि धेरैजसो मानिसहरु उपचारको लागि धामी/भाँकीमा विश्वास गर्दछन्। सबै घरधुरीले खाना पकाउनका लागि इन्धनको रुपमा दाउरा प्रयोग गर्दछन्। धेरै जसो घरधुरीमा टेलिफोन/मोबाइल सुविधाको पहुँच छ जसलाई विभिन्न संस्थाहरुले सेवा उपलब्ध गराएका छन्। यसका साथै यस क्षेत्रलाई मेची राजमार्गले सम्बन्धित जिल्ला सदरमुकामहरुलाई जोडेको छ।

३.३ आदिवासी जनजाति

यस क्षेत्रमा विभिन्न जातजातीहरु समाहित मिश्रित समुदायको बसोबास रहेको छ। लिम्बु, तामाङ र माभीहरु आदिवासी जनजाति समूहहरु हुन् जो आयोजनाको कृयाकलापबाट प्रत्यक्ष रुपमा प्रभावित हुन्छन्। यी समुदायहरुले विभिन्न सांस्कृतिक, भाषिक तथा धार्मिक धरातलको भल्को दिन्छन्। यी आदिवासी जनजाति समूहहरुको जमिन र परिवेशसँग विशिष्ट नाता रहेको छ र यिनीहरुको लगाव पुख्यौली परिवेश दर्शाउने प्राकृतिक सम्पदाहरुमा रहेको छ।

३.४ लैङ्गिक, पिछडिएका र जोखिमपूर्ण समूह

कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाको सन्दर्भमा जोखिमपूर्ण भन्नाले ती घरधुरीहरु र समुदायहरुलाई जनाउँदछ जसलाई आवश्यक दक्षता, स्रोत, अनुभव र संस्थागत क्षमताको निकै नै कमी भएकोले जीविकोपार्जन पुर्नस्थापना गर्ने प्रक्रिया र फाइदाको बाँडफाँडमा सहभागी गराउन ठूला कठिनाइहरुको सामना गर्नु पर्दछ। आयोजना क्षेत्रमा आदिवासी जनजातिहरु, दलितहरु र महिलाहरुलाई पिछडिएका तथा नाजुक समुदायहरुका रुपमा लिइएको छ।

४ आयोजनाको प्रभाव र प्रभाव मूल्याङ्कन

४.१ आयोजना प्रभावित क्षेत्रहरु

आयोजना प्रभावित क्षेत्रहरुमा पाँचथर जिल्लाको अमरपुर र पञ्चमी तथा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको थेचम्बु र नाङ्खोल्याङ्ग गाविसहरु पर्दछन्। आयोजनाको सम्भावित सामाजिक र वातावरणीय प्रभावहरुको आधारमा आयोजना प्रभावित क्षेत्रहरुलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष प्रभावित क्षेत्रहरुमा वर्गीकरण गरिएको छ। प्रत्यक्ष प्रभावित क्षेत्रहरुमा सुख्खा क्षेत्र (बाँधदेखि तल र विद्युत्गृहदेखि माथि पानीको बहाव कम हुने क्षेत्र) र आयोजनाको धेरैजसो निर्माणका गतिविधिहरु (कृयाकलापहरु) सञ्चालन हुने क्षेत्रहरु पर्दछन् जुन बढी प्रभावित हुन सक्दछन्। वरपरका क्षेत्रहरु तथा अप्रत्यक्ष प्रभावित क्षेत्रहरुमा आयोजना निर्माणका क्रममा सञ्चालन गरिने कृयाकलापहरुबाट प्रत्यक्ष प्रभावित नभएका क्षेत्रहरु पर्दछन्। यी क्षेत्रहरुमा आयोजना स्थलबाट तीन देखि चार घण्टाको पैदल दूरीमा रहेका जङ्गल र बस्तीहरु (वासस्थानहरु) पर्दछन्।

४.२ आयोजनाका नकरात्मक प्रभावहरु र प्रभाव मूल्याङ्कन

४.२.१ जमिनमा प्रभाव

आयोजनाले २२.५०८ हेक्टर जग्गा स्थायी रुपमा अधिकरण गर्नेछ। तथापि कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाले कुनै पनि परिवारलाई पूर्ण रुपमा स्थानान्तरण गर्दैन। स्थायी रुपमा अधिकरण गर्ने जग्गाका प्रकारहरुमध्ये

७.६७८ हेक्टरमात्र कृषि योग्य जग्गा पर्दछ र १.५७ हेक्टर वन र बाँकी नदी तथा नदीतटिय (बगर) क्षेत्रहरु पर्दछन् । आयोजनाले २५.२१ हेक्टर जग्गा अस्थायी रुपमा अधिकरण गर्नेछ । मुख्य रुपमा अस्थायी रुपमा अधिकरण गर्ने जग्गा (१५.९० हेक्टर) नदी तथा नदीतटीय क्षेत्रहरु पर्दछन् जसमा आयोजनाका संरचनाहरु जस्तै खानी, उत्खननबाट निस्कने ढुङ्गा तथा माटो तह लगाउने (थन्क्याउने) ठाउँहरु रहनेछन् ।

आयोजनाको विभिन्न संरचनाहरु निर्माणको लागि स्थायी रुपमा जग्गा अधिकरण गर्दा जम्मा १३ घरधुरीहरु (६ घर तामाड, ३ माभी, १ लिम्बू र ३ ब्राह्मण/क्षेत्री) ले ७.६७८ हेक्टर जग्गा गुमाउँदछन् । आयोजना प्रभावित परिवारहरुको विवरण विस्तृत रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	आयोजनाका संरचनाहरु	जग्गा अधिकरण गरिने घरधुरीहरुको संख्या	परिवार संख्या	गैर कृषि पेशामा लागेका रोजगार सदस्यहरु
१	वाँध क्षेत्र	२	१२	२
२	हेडवर्कस् क्षेत्रमा स्थायी आवास	२	२५	५
३	ब्यारेज, अपरेटिङ प्ल्याटफर्म र ईन्टेक	२	१७	६
४	विद्युत् गृह क्षेत्रमा आवास	२	२२	४
५	विद्युत् गृह, स्विचयार्ड र टेलरेस	६	३६	२
	जम्मा	१३	१०५	१९

एक घरधुरीको दूवै ठाउँ (क्र.सं. ४ र ५)मा जग्गा अधिकरण गरिनेछ ।

आयोजना प्रभावित परिवारहरुमध्ये दुई घरधुरीले आफ्नो जग्गाको ५०% भन्दा बढि भाग गुमाउँदछन् भने आठ घरधुरीले २५% भन्दा कम गुमाउँदछन् । प्रायशः प्रभावित जग्गा खेतीपातीका हिसावले कमसल खालका रहेकाछन् । आयोजना प्रभावित परिवारको औषत जग्गा स्वामित्व दर ३.०२ हेक्टर रहेको छ जुन राष्ट्रिय र जिल्ला औषत भन्दा माथि हो । आयोजना प्रभावित १३ घरधुरीहरु मध्येका १९ परिवारका सदस्यहरु पूर्णरुपमा गैर कृषि पेशामा आवद्ध छन् । आयोजना प्रभावित क्षेत्रमा गैर कृषि पेशा रोजगारी दर १.४६ प्रति घरधुरी देखिएको छ ।

४.२.२ गैर काष्ठ वन पैदावरमा हुन सक्ने सम्भावित हानी नोक्सानी

आयोजना प्रभावित कावेली गर्जीते र ठूलो धुसेनी सामुदायिक वनको सीमा क्षेत्र मध्ये करिब ०.५९% (५५.५ हेक्टर मध्ये ०.३३ हेक्टर) वन क्षेत्र अधिकरणमा पर्दछ । तथापि अधिकरणबाट ठूलो मात्रामा वन क्षेत्रको भित्री भाग विखण्डित नहुनेहुँदा गैरकाष्ठ वन पैदावरमा सम्भावित हानि नोक्सानी नगन्य नै हुने अनुमान गरिएको छ ।

४.२.३ माछामा पर्नसक्ने सम्भावित असर

कावेली नदीको बहाव परिवर्तन गर्दा मंसिरदेखि असार महिनासम्म बाँधको तल्लो क्षेत्रको लगभग ४.६

किलोमिटर नदी क्षेत्रमा जल प्रवाहमा कमी आउने हुँदा समय-समयमा मनोरञ्जनका लागि माछा मार्ने क्रियाकलापमा असर पर्न सक्दछ । यस क्षेत्रमा ब्यवसायिक रुपमा माछा मार्ने व्यक्ति वा समूह नभएकाले सुख्खायाममा (हिउँदमा) तमोर नदीमा (बाँध भएको स्थानबाट बढीमा ४.६ किलोमिटर तल) अथवा कावेली नदीको माथिल्लो क्षेत्रमा माछा मार्न सकिन्छ । वर्षाका बेला भने सो क्षेत्रमा नदीमा यथेष्ट बहाव हुन्छ ।

४.२.४ भौतिक तथा साँस्कृतिक स्रोतहरूमा असर

विद्युत्गृह रहने स्थान नजीकै रहेको एउटा पाटी (पौवा) र माभीहरूको पुजा अर्चना गर्ने दुईवटा ठाउँहरूमा निर्माणको समयमा दबाव पर्न सक्दछ । त्यसैगरी पानीको कम बहावले गर्दा कावेली बजारमा रहेको पाञ्चायन शिवालय मन्दिरलाई र पानीको बहाव कम हुने क्षेत्र (४.६ किलोमिटर) मा रहेका तीनवटा काजकृया गर्ने स्थानहरू (मसान घाट) लाई असर पर्न सक्दछ । त्यसैगरी पानीको कम बहावले गर्दा धार्मिक क्रियाकलाप तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय मानिसले पूजा आराधनामा प्रयोग गर्ने माछाहरूलाई असर पर्न सक्दछ ।

विद्युत्गृह रहने स्थान नजीकै रहेको पीनासी घाटमा अवस्थित पाटी यदि भौतिक रुपमै क्षति भएको खण्डमा समुदायको सहमति अनुसार वैकल्पिक ठाउँमा स्थान्तरण गर्न सकिन्छ । नदीमा न्यूनतम औषत पानी बहाव भैरहने हुँदा पाञ्चायन शिवालय मन्दिर, घाटहरू र पूजा विधिमा प्रयोग गरिने माछाहरूलाई खासै असर नपर्ने देखिन्छ ।

४.२.५ निर्माणसँग सम्बन्धित कार्य परिचालनबाट पर्ने असरहरू

निर्माणका समयमा कामदारहरूको संख्या बृद्धि भई निर्माण स्थल वरपरका मुख्यतः आवसीय क्षेत्रमा खानेपानी आपूर्ति, स्वास्थ्य र सरसफाईका सुविधाहरूमा दबाव पर्न जान्छ । साथै विभिन्न निर्माण कृयाकलापले दुर्घटना र चोटपटक निम्त्याउन सक्दछ । ठूलो संख्यामा विभिन्न सामाजिक र साँस्कृतिक परिवेश भएका मानिसहरू आउनुका साथै पैसाको तरलताले सामाजिक दुर्व्यवसन जस्तै जाँड-रक्सी सेवन, वेश्यावृत्ति निम्त्याउन सक्दछ । यी असरहरूले गर्दा स्थानीय बासिन्दा र बाहिरिया कामदारहरू बीच मनमुटाव बढाउन सक्दछ र आयोजना क्षेत्रको शान्ति र अमनचयनलाई असर पार्न सक्दछ जसका कारण स्थानीय व्यक्तिहरू बाध्य भई स्थानान्तरण समेत गर्न सक्दछन् ।

निर्माणसँग सम्बन्धित असरहरू मुख्यतः निर्माणका समयमा ठूलो संख्यामा बाहिरिया मान्छेहरू आउनाले हुने गर्दछ । यस्ता असरहरू अपेक्षित हुन्छन् तर कुन हदसम्म असर पर्दछन् भनेर पहिचान गर्न चाँही धेरै नै गाह्रो पर्दछ ।

४.२.५ आदिवासी जनजाति र पिछडिएका समूहमा पर्ने असरहरू

आयोजना क्षेत्रमा मिश्रित समुदायका मानिसहरू छन् जहाँ आदिवासी जनजाति तथा अन्य समूह सँगै बसोबास गर्दछन् । आदिवासी जनजाति, महिला, बालबालीका र जोखिममा रहेका समुदायहरूले माथि उल्लेखित असरहरू भोग्दछन् । तर यस्ता कुनै पनि असरहरू विशेषतः यिनीहरूलाई मात्रै पर्दछन् भन्ने छैन । तथापि प्रचार गर्न सक्ने सीपको कमी र पेशागत दक्षता नहुनाले यस्ता असरहरू यी समूहलाई बढी पर्न सक्दछन् ।

५ नीतिगत ढाँचा

प्रभावित मानिसहरु आयोजना कार्यान्वयन हुनुभन्दा पहिलाको अवस्था भन्दा अझ कठिन अवस्थाबाट गुज्रने छैनन् भन्ने मान्यतामा नीतिगत ढाँचा आधारित छ। आवश्यकता अनुसार प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा जोडिएका विभिन्न कानुनी बुदाँहरु छलफल र अध्ययन गरिएका छन्।

आयोजनाको कारणले हुने विभिन्न प्रकारका क्षतिको रूप र नेपाल सरकार तथा विश्व बैङ्कको नीतिको प्रावधान अनुसार क्षतिपूर्ति दिन आयोजनाको पुनर्बास ढाँचा अनुरूप हक तालिका (entitlement matrix) प्रस्ताव गरिएको छ। आयोजनाका सबै संरचनाहरुबाट हुने पुनर्बासका असरहरुमा यो हक तालिका लागु हुनेछ। आयोजना कार्यान्वयन गर्दा यदि थप असर पहिचान भएमा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था र थप असरहरुमा सहयोगको व्यवस्था समाहित गरेर स्थानीय जनता (असर परेको मानिस) र आयोजनाको हकवाला बीचको आपसी समझदारीमा हक तालिकालाई पुनर्मूल्याङ्कन गरिने छ। अधिकरण हुने सबै जग्गा तथा जायजेथाको क्षतिपूर्ति सट्टा मूल्यमा दिइने छ जसले प्रभावित मान्छे/परिवारको आर्थिक र सामाजिक भविष्य आयोजना कार्यान्वयन हुनु पूर्वको अवस्था भन्दा राम्रो हुने विश्वास लिइएको छ।

६ पुनर्बास, मुआब्जा र जीविकोपार्जनका लागि सहायता योजना

आयोजनाको पुनर्बास, मुआब्जा र जीविकोपार्जनका लागि सहायता योजना (resettlement compensation and livelihood assistance plan) नीतिगत ढाँचा र हक तालिकामा आधारित छ। यो योजनाले जग्गा प्राप्ति ऐन २०३४, विश्व बैङ्कको अस्वैच्छिक पुनर्बास तथा आदिवासी जनजाति माथिको नीति एवम् जलविद्युत्सँग सम्बन्धित ऐन, नीति र निर्देशिकाको आवश्यकता पूरा गर्दछ। आयोजना सञ्चालनका कारण हुने सबै क्षतिपूर्ति र पुनर्बासका कृयाकलापहरु पूर्ण रूपमा प्रचलित कानून सम्मत समेत रहेका छन्। कानुनी प्रावधानमा भएका कमीकमजोरी/सीमिततालाई सम्बोधन गर्न र असर परेका व्यक्ति वा समुदायको जीविकोपार्जनका लागि न्यायोचित सम्बोधन गर्न आयोजनाले विश्व बैङ्कको नीति अनुरूप अस्वैच्छिक पुनर्बास निर्देशिका बनाएको छ। यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि सामाजिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा पुनर्बासीय सिद्धान्तको ढाँचा बनाइएको छ जसले आयोजना तयारी र कार्यान्वयनलाई मार्गप्रशस्त गर्नेछ। सामाजिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको निचोडको आधारमा पुनर्बास मुआब्जा योजना बनाइएको हो जसमा सम्भावित असर, सम्बन्धित हानी र जोडिएका लेनदेन विधिहरु प्रस्तुत गरिएका छन्।

७ जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजना

जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजना (Vulnerable Community Development Plan) ले आयोजनाका कारण जोखिममा परेका व्यक्ति वा समुदायलाई विशेष प्राथमिकतामा राख्दै उनीहरुको जीविकोपार्जनमा पर्नसक्ने सम्भावित असरलाई सम्बेदनशील तरिकाले न्यूनीकरण र सम्बोधन गर्नेछ। आयोजना क्षेत्रमा मिश्रित समुदाय बसोवास गर्ने भएकोले कुनै पनि समूहको आफ्नो छुट्टै बसोवास क्षेत्र छैन। साथै उनीहरुले आर्थिक र जीविकोपार्जनका कृयाकलापहरुमा एकै प्रकारको दृष्टिकोण समेत राखेको पाइयो। उनीहरुले आयोजना कार्यान्वयनका कारण उत्पन्न एकै प्रकारका असर सामूहिक रूपमा नै भोग्ने भएकोले सम्बन्धित जातजातिका लागि भनेर छुट्टै असर पहिचान गरिएको छैन। तथापि उनीहरुका विशिष्ट सामाजिक र पेशागत पहिचानले गर्दा यी असरहरु कुन हदसम्म रहनेछन् भन्ने कुरा समूह विशेषले फरक पार्न सक्दछ।

आयोजना क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति, दलित, र महिलाहरु घरमूली भएका घरधुरीलाई जोखिमपूर्ण र

पिछडिएका समूह भनेर अध्ययनले पहिचान गरेको छ । आयोजना कार्यान्वयन गर्दा कुल १३ आयोजना प्रभावित परिवारहरु मध्ये १० आदिवासी जनजाति (६ तामाङ, ३ माझी र १ लिम्बू) घरधुरीले आफ्नो जग्गा गुमाउँनेछन् । यद्यपि आयोजनाले कुनै पनि दलित र महिला घरमूली भएका घरधुरीलाई भने प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दैन ।

जोखिमपूर्ण समुदाय विकास योजनामा सामान्य र विशेष उपायहरु अबलम्बन गरिएका छन् । सामान्य उपायहरु आयोजना क्षेत्रका सबै समुदाय र विशेष उपायहरु त्यस समूह प्रति लक्षित छन् जसलाई स्थानीय परिप्रेक्षमा जोखिमपूर्ण भनिएको छ । सामुदायिक समूहलाई विशेष गरेर गरिब महिला र जोखिमपूर्ण आदिवासीलाई अनुदान र सीप विकास तालिम मार्फत् सहायता प्रदान गरिनेछ । जसबाट उनीहरुले आर्थिक रुपमा ब्यवहारिक र दीगो आम्दानी/रोजगारी पाउन सक्ने कृयाकलापहरु जस्तै: पशुपालन, कृषि, शिल्पकला, वन, ब्यापार र नोकारीका क्षेत्रमा लाग्न सक्नेछन् ।

आयोजनाको सामाजिक कार्य योजनाको रणनीतिमा जोखिमपूर्ण समुदाय सहितका प्रभावित ब्यक्ति वा समूहलाई आयोजनाको अभिन्न अंगका रुपमा लिइएको छ । यस रणनीतिले मुख्यतया क) सामाजिक कार्य योजनाको कार्यान्वयनमा प्रभावित जनता/जोखिमपूर्ण समुदायको प्रतिनिधित्व, ख) उजुरी र विवाद मिलाउन उजुरी सुनुवाई र द्वन्द्व व्यवस्थापन प्रणाली, र ग) कार्यान्वयनका क्रममा आउन सक्ने सम्भावित सवाल/मुद्दा सम्बोधनका लागि अनुगमन र मूल्याङ्कन विधि पर्दछन् । आयोजनाले आदिवासी र जोखिमपूर्ण समुदायले पाउन सक्ने फाइदा र अवसरलाई बढवा दिने अवधारणालाई अबलम्बन गरेको छ ।

८ स्वास्थ्य तथा सुरक्षाका उपायहरु

८.१ कर्मचारीको स्वास्थ्य तथा सुरक्षाका उपायहरु

कर्मचारीको स्वास्थ्यलाई मध्यनजर राख्दै आयोजना कार्यान्वयन अवधिमा यस क्षेत्रमा एउटा १० शैयाको अस्पताल निर्माण गरिने छ । त्यसका साथै विद्युत्गृह र बाँध क्षेत्रमा थप एक-एक वटा स्वास्थ्य चौकीको व्यवस्था समेत गरिने छ । साथै निर्माण अवधिमा श्रमिकहरुको आवश्यक स्वास्थ्य उपचारको ब्यवस्था ठेकेदार आफैले गर्नु पर्नेछ । कामदारलाई स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी ज्ञान दिने उद्देश्यले विभिन्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छन् । यसका अतिरिक्त कामदार शिविर वरपरको सरसफाईमा विशेष ध्यान दिइने छ ।

त्यसैगरी आयोजना निर्माणका क्रममा हुनसक्ने संभावित दुर्घटनालाई ध्यानमा राख्दै त्यसलाई न्युनीकरण गर्न सुरक्षाका उच्चस्तरीय मापदण्ड अबलम्बन गरिने छ ।

८.२ जनस्वास्थ्य सम्बन्धी उपायहरु

जनस्वास्थ्य सम्बन्धी सुविधालाई विस्तार तथा मजबुत पार्न आयोजना सधैं प्रतिबद्ध रहनेछ । यसै सिलसिलामा निर्माण गरिने अस्पताल र स्वास्थ्य चौकीबाट यस क्षेत्रका सम्पूर्ण जनता समेत लाभान्वित हुनेछन् । त्यसका अलावा निर्माण अवधिभर स्थानीय जनताको स्वास्थ्यलाई मध्यनजर राख्दै विभिन्न स्वास्थ्य शिविर तथा स्वास्थ्य र सरसफाई सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिने छन् । साथै आयोजना निर्माण पश्चात् सम्बन्धित संरचना स्थानीय समुदायकै व्यवस्थापनमा सञ्चालन गर्ने गरी हस्तान्तरण गरिने छन् ।

९ फाइदा साभेदारीका उपायहरु

९.१ पुर्नबास तथा पुर्नस्थापना कार्य

यस आयोजनाबाट कुनैपनि परिवारलाई पुर्नबास गराउन नपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै जम्मा १३ घरधुरीको जग्गाजमिनको केही अंश क्षति हुने हुदाँ उक्त १३ घरधुरीलाई मध्यनजर राख्दै उनीहरुको क्षति हुने जग्गाजमिन, खेतिपाती, रुखविरुवा आदिको उचित क्षतिपूर्ति दिइनेछ । साथै आयोजनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित घरधुरीका सदस्यलाई विभिन्न आयमूलक सीप तथा तालिम दिनुका साथै रोजगारीमा प्राथमिकता दिइनेछ ।

९.२ आयोजना स्तरीय उपायहरु

आयोजनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित घरधुरीलाई क्षतिपूर्ति दिनुका अतिरिक्त आयोजना प्रभावित गाविसहरुमा सामाजिक विकास तथा पूर्वाधार निर्माणका कार्यहरु जस्तै बाटोघाटो, खानेपानीका स्रोत, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, आदिको स्तर उन्नतिबाट त्यस क्षेत्रका मानिसहरुको जीवनयापनमा सुधार ल्याइने छ ।

९.३ व्यवसायिक सामाजिक उत्तरदायी कार्यक्रम

यस आयोजनाले कावेली ईनर्जी लिमिटेडको व्यवसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व नीतिअनुसार व्यवसायिक मूल्य र मान्यतालाई बढावा दिदै सामाजिक तथा वातावरणीय जिम्मेवारीलाई बहन गर्नेछ । आयोजनाले विशेष गरी मानवअधिकार, सशक्तीकरण, सामाजिक न्याय, एकीकृत सामाजिक विकास, पर्यावरणीय सन्तुलन, आयआर्जन वृद्धि तथा जीवनयापन सुधार, क्षमता विकास, प्रकोप तथा जोखिम न्यूनिकरण/व्यवस्थापन जस्ता विभिन्न कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने छ । यसले व्यवसायलाई नाफाको साथसाथै जनउत्तरदायी बनाउन मद्धत गरी आयोजनालाई थप सामाजिक तथा वातावरणीय रुपमा जिम्मेवार बनाई आयोजना र स्थानीय जनता बीच सौहार्दपूर्ण सम्बन्ध निर्माण गर्नेछ ।

९.४ स्थानीय विकासमा सहयोग

यस आयोजनाले सञ्चालन गर्ने विभिन्न किसिमका कार्यक्रम तथा पूर्वाधार निर्माणले आयोजना स्थल वरपरको सामाजिक-आर्थिक विकासमा महत्वपूर्ण टेवा पुग्नेछ । यस सन्दर्भमा आयोजनाले स्थानीय सरोकारवालासँग मिलेर समावेशी र सहभागितामूलक विकासमा जोड दिनेछ । साथै विद्युत् ऐन अनुसार सम्बन्धित जिल्ला र स्थानीय निकायले पाउने राजश्व (रोयल्टी) ले त्यस क्षेत्रको समग्र विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुग्नुका साथै समग्र देशकै विकासमा योगदान पुऱ्याउने विश्वास गरिएको छ ।

१० अन्तर्क्रिया तथा सूचना रणनीति

यस आयोजनाले सरोकारवालासँगको निरन्तर अन्तर्क्रियालाई महत्वपूर्ण स्थान दिएको छ । खासगरी आयोजनाले प्रभाव न्यूनीकरण तथा लाभको बाँडफाँड र न्यायोचित वितरणका उपायहरु निर्धारण गर्दा आयोजनाको सामाजिक प्रभाव अध्ययन टोलीले सम्बन्धित सरोकारवालासँग द्विपक्षीय एवम् बहुपक्षीय छलफल गरेको थियो । जसका आधारमा आयोजनाको सामाजिक प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरु तथा विकास निर्माणका कार्यक्रमहरु निर्धारण गरिएको छ ।

त्यसैगरी आयोजनाको सूचना रणनीति सरोकारवाला तथा प्रभावित समुदायलाई बढीभन्दा बढी सहभागी गराउन स्वतन्त्र एवं पूर्व-जानकारीको अवधारणाबाट निर्देशीत रहने छ । सरोकारवालाको पहिचान,

सहभागिताको विधि, चुस्त सूचना सामग्रीको प्रयोग र निरन्तर जानकारी प्रवाह र प्रसारण जस्ता सूचना रणनीतिको उपयोगद्वारा सरोकारवालासँग निरन्तर सम्पर्कको संयन्त्र स्थापना गरिने छ ।

११ कार्यान्वयन व्यवस्था

आयोजनाको अधिकारिकता कावेली ईनर्जी लिमिटेडमा रहेकोले सामाजिक कार्य योजनामा भएका सम्पूर्ण व्यवस्थापनको जिम्मा यसले नै लिनेछ ।

११.१ संस्थागत व्यवस्था

कावेली ईनर्जी लिमिटेडले यस कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाको सामाजिक कार्य योजना प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नको लागि केन्द्रीय र आयोजना स्तरमा गरी विभिन्न संस्थागत संरचनाहरूको व्यवस्था गर्नेछ । केन्द्रीय स्तरमा कावेली ईनर्जी लिमिटेडको व्यवस्थापन समग्रमा आयोजना सञ्चालन, आवश्यक बजेट विनियोजन र यसको कार्यान्वयनको अनुगमन र सुपरीवेक्षण गर्न जिम्मेवार रहनेछ । त्यस्तै आयोजना स्तरमा जग्गा निर्धारण तथा मुआब्जा समितिले जग्गा प्राप्त तथा मुआब्जा सम्बन्धी कार्यहरू गर्नेछ । साथै सामुदायिक तथा वातावरणीय योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन र नियमित अनुगमनको लागि आवश्यक जनशक्ति सहितको कावेली “ए” सामुदायिक तथा वातावरणीय विकास ईकाई र स्थानीय सुभावा तथा मार्गनिर्देशनको लागि प्रभावित क्षेत्रका प्रतिनिधि समेतको संलग्नतामा सामुदायिक सल्लाहकार समिति सहितका विभिन्न संस्थागत संरचनाहरू रहनेछन् ।

११.२ उजूरी तथा गुनासाहरू सम्बोधन गर्ने तरिका

कावेली ईनर्जी लिमिटेडले यस कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाको सञ्चालनका क्रममा आयोजनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित घरधुरी तथा प्रभावित समुदायको उजूरी तथा गुनासो सम्बोधन गर्न केन्द्रीय स्तरमा एउटा उच्चस्तरीय गुनासो सम्बोधन समितिको व्यवस्था गर्नेछ । त्यस्तै आयोजना स्तरमा उजूरी तथा गुनासो समाधान गर्नको लागि एक जना अधिकृत स्तरको कर्मचारीको व्यवस्था गरिने छ । यस व्यवस्थाबाट आयोजनाको कारण प्रत्यक्ष प्रभावित घरधुरी तथा प्रभावित समुदायले आफ्ना उजूरी तथा गुनासो आयोजनाको केन्द्रीय व्यवस्थापन सामु राख्न पाउने छन् र केन्द्रीय व्यवस्थापनले प्रचलित कानूनअनुसार स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष सुनुवाईको व्यवस्था गर्नेछ ।

१२ अनुगमन सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कन

आयोजनाको सामाजिक कार्य योजना कार्यान्वयनको निरन्तर अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनको लागि आन्तरिक तथा बाह्य अनुगमन संरचनाको व्यवस्था गरिएको छ । आयोजनाको आवधिक प्रगति तथा सामाजिक कार्य योजनामा उल्लेख भए अनुरूप सम्पादन गर्नुपर्ने सामाजिक तथा वातावरणीय कार्यहरूको अनुगमन सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कन आन्तरिक रूपमा कावेली ईनर्जी लिमिटेड अन्तर्गत कावेली “ए” सामुदायिक तथा वातावरणीय विकास इकाईले निरन्तर रूपमा गर्नेछ । साथै नेपाल सरकार उर्जा मन्त्रालयले तोकेको स्वतन्त्र संस्था वा व्यक्तिले अनुगमन सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्य गर्ने छ । यसरी बाह्य संस्था वा व्यक्तिले आयोजनाबाट प्रत्यक्ष प्रभावित सरोकारवालालाई (हकवाला) समयमा क्षतिपूर्ति तथा पुनर्स्थापना सहायता उपलब्ध गराए/नगराएको र उजूरी तथा गुनासो तार्किक तथा न्यायसंगत तरिकाले सम्बोधन गरिए/नगरिएको

बारेमा समेत जानकारी राख्नेछ । यसका अतिरिक्त विश्व बङ्कैको वातावरणीय मुल्याङ्कन र आदिवासीको अस्वैच्छिक पुर्नवास सम्बन्धी नीति अनुसार आयोजनालाई महत्वपूर्ण विषयमा आवश्यक परामर्श दिनको लागि समाजशास्त्री/मानवशास्त्री र वातावरणविद् सम्मिलित एक विज्ञ समिति गठन गरिने छ । आयोजनाले सामाजिक कार्य योजना सन् २०१४ को अन्त्यसम्ममा कार्यान्वयन गरिसक्ने लक्ष्य लिएको छ ।

१३ बजेट तथा खर्च

कावेली “ए” जलविद्युत् आयोजनाको सामाजिक कार्य योजना कार्यान्वयनका लागि रु ४,१८,१६,१८७.०० अक्षरुपी चार करोड अठार लाख सोह्र हजार एक सय सतासी खर्च लाग्ने अनुमान गरिएको छ ।